

זה הוא גם המקרה של הפועל העברי המקראי שמ"ע. הוא מבטא מושג שבשפות אחרות אינו מושג אחד, אלא כמה מושגים שונים מציינים חלקים ממנו. הפועל "תשמעון" שבראש פרשתנו, למשל, תורגם בתרגומי התורה לאנגלית בשלל אופנים: hearken, hear, completely obey, pay attention, heed. אין מילה אנגלית יחידה הקרובה לכל המובנים האלה יחדיו – אך כזו היא משמעותו של 'לשמע' המקראי. גם בעברית המודרנית המשמעות העיקרית של הפועל 'שמע' קרובה בעיקר לפועל hear, והדבר גורם לחלק מהמשמעות של הביטוי "שמע ישראל", למשל, לעבור לחלק מאתנו ליד האוזן. כשהמקרא אומר 'שמע' הוא מתכוון גם, במידה כזו או אחרת, לומר 'שמע בקולו של משה', 'שם לב' ו'הקשיב'. לעתים הוראתו היא אפילו 'הבין', כמו למשל בסיפור מגדל בבל, שם אומר אלוהים "הִבָּה נִרְדָּה וְנִבְלָה שָׁם שְׁפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שֻׁפְתּוֹ" (בראשית יא, ז).

מפליאה העובדה כי אף על פי שבתורה יש תרי"ג מצוות, אין בה שום מילה שמשמעותה היא פשוט "לציית". כשנדרשה מילה כזו בעברית המודרנית, הפועל צי"ת הושאל מן הארמית. כשהתורה רוצה לומר לנו שנעשה כדבר ה', היא מצווה עלינו 'לשמע'. חשיבותה של עובדה לשונית זו רבה מכפי שאפשר להעלות על הדעת. שכן היא מלמדת כי ציות עיוור אינו נחשב מעלה ביהדות. ה' רוצה שנבין את המצוות שהוא נותן לנו. הוא רוצה שנהרהר בהן ונחשוב מדוע ניתנה מצווה זו ולא אחרת. הוא רוצה שנקשיב, שנהגה, שנתעמק, שנפנים, שנגיב. הוא רוצה שנהיה עם שומע.

יוון העתיקה הייתה תרבות ויזואלית. תרבות של פיסול, אדריכלות, תיאטרון ומופעי ראוה. בעיני היוונים בכלל, ואצל אפלטון במיוחד, ידיעה הינה צורה של ראייה. היהדות, כפי שהראה פרויד במסתו 'האיש משה ואמונת הייחוד', היא תרבות לא ויזואלית.

להנהיג פירושו להקשיב

"וְהָיָה עֲקֵב תִּשְׁמָעוֹן אֶת הַמְּשָׁפְטִים הָאֵלֶּה..." (דברים ז, יב) – במילות פתיחה אלו של פרשתנו מופיע פועל שהוא מאבני היסוד של ספר דברים: שמ"ע. הופעתו הבולטת ביותר הייתה בפרשת השבוע שעבר, בפסוק המפורסם ביותר ביהדות כולה – "שמע ישראל". בהמשך פרשתנו שלנו הוא מופיע שוב בפתח הפרשייה השנייה של קריאת שמע: "וְהָיָה אִם שָׁמַעְתֶּם עֲשֹׂוֹ..." (דברים יא, יג). אכן, הפועל ללווה אותנו לאורך כל החומש: השורש שמ"ע מופיע בו לא פחות מתשעים ושתיים פעם.

דוברי שפות לעז, ובמידה רבה גם דוברי עברית מודרנית, נוטים להחמיץ את משמעותה של מילה זו בגלל מה שאני מכנה "כּפֶּשֶׁל ההיתרגמות": ההנחה הסמויה שלנו כי שפה אחת ניתנת לתרגום מלא לשפה אחרת. אנחנו שומעים מילה שתורגמה משפה אחת לחברתה, ומניחים שמשמען זהה בשתי השפות. אלא שתכופות אין הדבר כן. יכולת ההיתרגמות של שפה אחת לחברתה היא חלקית.¹ מושגי מפתח בתרבות אחת חסרים לעתים בתרבות אחרת, ואינם ניתנים לחזור לשוני מלא. כזו היא, לדוגמה, המילה היוונית מְגַאֵלוֹפְסִיכֹס, המציינת את האדם 'ענק-הנפש' של אריסטו, זה היודע את גדולתו ומתהלך בגאווה אצילית. קשה לתרגם מונח זה למערכת מוסרית מסוגה של היהדות, שבה הענווה היא מן המידות הטובות. דוגמה אחרת: למילה האנגלית טַקֵּט אין מקבילה עברית מדויקת. ועוד ועוד.

אנחנו עובדים אִלֹּה שֵׁאִינָנו יְכוּלִים לראות; ועשיית פסל ותמונה מקודשים אסורה באיסור חמור. ביהדות איננו רואים את אלוהים; אנו שומעים אותו. הידיעה היא צורה של **שמיעה**. צחוק הגורל הוא שפרויד עצמו, שיחסו ליהדות היה מסויג ביותר, המציא את הפסיכואנליזה שהינה **ריפוי-בהקשבה**: השמיעה כתראפיה.²

ביהדות, אם כן, השמיעה היא מעשה רוחני במהותו. לשמוע לאלוהים משמעו להיות פתוח לאלוהים. משה אומר זאת לכל אורך ספר דברים: "והיה עקב תשמעון". הוא הדבר גם במנהיגות, ובעצם בכל היחסים הבין-אישיים לצורותיהם. לפעמים, המתנה הגדולה ביותר שבידנו לתת למישהו היא להקשיב לו.

ויקטור פראנקל, ששרד במחנה אושוויץ, יצר בעקבות זאת את הלוגותרפיה, סוג חדש של פסיכותרפיה המבוסס על כך שכל אדם מחפש משמעות. פעם סיפר כיצד התקשרה אליו מטופלת באמצע הלילה ואמרה לו בשלווה שהיא עומדת להתאבד. הוא החזיק אותה על קו הטלפון למשך שעותיים, ושטח באוזניה שורה ארוכה של סיבות טובות לחיות. לבסוף אמרה שהיא מתחרטת, והיא לא תשים קץ לחייה. בפגישתם הבאה שאל אותה איזו מכל הסיבות שפירט גרמה לה לשנות את דעתה. "אף לא אחת מהן", ענתה. "מדוע אם כן", שאל, "החלטת שלא להתאבד?" היא ענתה שעצם העובדה שמישהו היה מוכן להקשיב לה במשך שעותיים באישון לילה שכנעה אותה שהחיים, ככלות הכול, ראויים לחיותם.³

בשנות כהונתי כרב הראשי לבריטניה הייתי מעורב בכמה וכמה ניסיונות להשיג גיטין מבעלים סרבנים. את כל המקרים פתרנו לא באמצעים משפטיים, אלא במעשה פשוט: הקשבה. הקשבה עמוקה, אשר שכנעה את שני הצדדים כי אנו כורים אוזן לכאבם ולתחושת הצדק שלהם. נדרשו לנו לשם כך שעות ארוכות של ריכוז מוחלט,

והימנעות מוקפדת מכל שיפוט והכוונה. ההקשבה שלנו הצליחה למוסס את שכבות המרירות, והצדדים היו מסוגלים ליישב את ענייניהם בינם לבין עצמם. בהקשבה יש מרפא; לפעמים היא אפילו טיפול נמרץ.

לפני שנעשיתי רב ראשי עמדתי בראש תוכנית ההכשרה שלנו לרבנים, ג'וז קולג'. במסגרת זו הרצנו בשנות השמונים תוכנית שהיא מן המתקדמות ביותר שתוכננו אי פעם. היא כללה לימודי ייעוץ שנמשכו שלוש שנים. אנשי המקצוע שגייסנו להוראת הקורס הציבו בפנינו תנאי: שניקח את כל התלמידים למקום מבודד למשך יומיים, ורק אלה מהם שיסכימו לעשות זאת יורשו להשתתף בקורס.

לא ידענו מה היועצים מתכננים לעשות שם, אך עד מהרה גילינו. הם תכננו ללמד את שיטתו החלוצית של קארל רוג'רס הידועה בשם 'טיפול ממוקד בלקוח' או 'טיפול לא דירקטיבי'. שיטה זו דורשת מהמטפל הקשבה פעילה למטופל והצגת שאלות שישקפו לו את מה שאמר, אך הימנעות ממתן הדרכה מפורשת.

כשפרחי הרבנות הבינו כמה מדובר, הם התחילו למחות. השיטה נראתה מנוגדת לעצם מהותם. להיות רב פירושו ללמד, להדריך, לומר לאנשים מה לעשות. המתרחות בין היועצים לבין הרבנים הצעירים גלשה לקראת משבר, כדי כך שנאלצנו להפסיק את הקורס למשך שעה ולנסות ליישר את ההדורים בין משנתם של היועצים לבין מה שנראה היה לתלמידים כעמדתה של התורה. בשעה ההיא התחלנו לחשוב, לראשונה באופן קבוצתי, על הממד הרוחני של ההקשבה, של "שמע ישראל".

מאחורי הטיפול הממוקד בלקוח עומדת אמת גדולה: שההקשבה היא מן המידות החשובות ביותר בחיים הדתיים. ספר

דברים משמיענו שוב ושוב כי אם אנחנו רוצים שאלוהים יקשיב לנו, עלינו להיות מוכנים להקשיב לו. ואם נלמד להקשיב לו, נלמד לבסוף להקשיב גם לזולתנו: לזעקתם החרישית של הגלמוד ושל העני, של החלש ושל הפגיע, של האנשים שכאבם קיומי.

כשה' נראה לשלמה המלך בחלומו, ושאל אותו מה לתת לו, שלמה השיב שהוא רוצה "לב שמע" (מלכים א' ג, ט). מילים אלו נבחרו בקפידה. חוכמתו של שלמה הייתה טמונה, לפחות בחלקה, ביכולתו להקשיב, לשמוע את הרגש שמאחורי המילים, להבין גם את הבלתי אמור. קל למצוא מנהיגים היודעים לדבר; קשה למצוא מנהיגים היודעים להקשיב. אבל במקרים רבים, ההבדל בין מנהיג קטן לגדול מצוי בהקשבה.

ביהדות, שעמדתה המוסרית מחשיבה כל כך את כבוד האדם, ההקשבה חשובה במיוחד. עצם מעשה ההקשבה הוא צורה של מתן כבוד. אספר לכם סיפור שימחיש זאת. משפחת המלוכה הבריטית ידועה כדייקנית: באה במועד ועוזבת במועד. לעולם לא אשכח את האירוע – עוזרי המלכה אמרו לי שמעולם לא ראו שכמותו – שבו נשארה המלכה שעתיים יותר מן המתוכנן. הדבר היה ב־27 בינואר 2005, יום השנה השישים לשחרור אושוויץ. המלכה הזמינה ניצולים לקבלת פנים בארמון סנט ג'יימס. לכל אחד מהם היה סיפור אישי לספר, והמלכה הניחה לכל אחד מהם לספרו באווה נפשו. בזה אחר זה הם באו אליי ואמרו, "לפני שישים שנה לא ידעתי אם אחיה ביום המחרת, והנה אני מדבר עם המלכה". מעשה זה של הקשבה סבלנית היה ממעשי החן והחסד המלכותיים ביותר שחזיתי בהם מימי. ההקשבה היא אישור מעומק הלב לאנושיותו של הזולת.

בהתגלות בסנה, כאשר הטיל הקב"ה על משה את עול המנהיגות, ענה משה: "לא איש דְּבָרִים אֲנִי, גם מְתוּמָל, גם מְשֻׁלָּם,

גַּם מֵאֵז דְּבָרְךָ אֶל עַבְדְּךָ. כִּי כְבֹד פֶּה וְכָבֵד לְשׁוֹן אֲנִי" (שמות ד, י). מדוע בחר ה' דווקא אדם שקשה לו לדבר כמנהיג לעם ישראל? אולי מפני שמי שקשה לו לדבר לומד כיצד להקשיב. מנהיג הוא אדם שיודע להקשיב: לזעקתו הדוממת של הזולת – ולקול הדממה הדקה של אלוהים.

שאלות לשולחן השבת:

- האם רעיונות אלו על השמיעה פותחים לכם פתח חדש בהבנת קריאת שמע?
- מה יכולים מנהיגים בני זמננו להרוויח מכך שיקשיבו יותר?
- 3. איך אפשר לפתח את יכולת ההקשבה שלנו – ההקשבה לאלוהים, וההקשבה לזולת?

1 בין המימרות הידועות על טיבו הלא מושלם של כל תרגום באשר הוא, נציין את זו של חיים נחמן ביאליק, כי שירה מתורגמת היא כנשיקה מבעד למטפחת; את הערתו של המשורר האמריקני רוברט פרוסט כי שירה היא "מה שאובד בתרגום"; ואת הדימוי שהציע בעל 'דון קישוט', מיגל דה סרוונטס, לטקסט מתורגם: הוא דומה לצדו התחתון של שטיח, שכן אפשר לראות בו את המתווה הכללי של הדוגמה שאנו יודעים שישנה בצד השני, אך אין בו קווים ברורים והוא מלא בקצות חוט רופפים.

2 ידועה יותר הגדרתה של הפסיכואנליזה כריפוי בדיבור, הגדרה שניתנה לה בידי אנה או' (ברטה פפנהיים), מן המטופלות הידועות של פרויד. אלא שהגדרה "ריפוי בהקשבה" מדויקת יותר. ההקשבה הפעילה של הפסיכואנליטיקן היא המאפשרת את הדיבור התרפויטי, או הקתרטי, של המטופל.

3 Anna Redsand, Viktor Frankl, a life worth living, Houghton Mifflin Harcourt, 2006, 113-114.